

Od pádu tzv. železné opony stažené mezi státy bývalého sovětského bloku a zeměmi zastávajícími tradiční demokratické hodnoty se v podstatě nepřetržitě vedou diskuze rozdílných intenzit, které se obsahově věnují roli zpravodajských služeb v nových bezpečnostních podmínkách. Významná část názorů se také věnuje samotnému rozdělení zdrojů mezi ofenzivní, tedy výzvědnou část, a defenzivní, tedy kontrarozvědnou část služeb, a tímto prioritizaci některé této části zpravodajství před druhou. Touto problematikou se zabývá i následující příspěvek.

V počátcích období po r. 1990 se jednalo zejména o stanovení nového „protivníka“ a o zodpovězení otázek, zda je zpravodajství vůbec potřebné a když, tak v jakém rozsahu. Za novou epochu lze považovat období od 11. září 2001, po kterém se předmětné diskuze zaměřily nikoli na potřebnost vlastní existence zpravodajské komunity, ale na efektivnost a koordinovanost její činnosti.

Řada debat se věnuje velmi detailnímu posuzování vlastní organizace zpravodajských služeb a výkonnosti jejich jednotlivých forem. Pokud si odmyslíme ty, jejichž motivem je pouze upozornit na tzv. nezbytnost posílení některé části na úkor druhé bez zřetele na zájem zvýšit efektivitu zpravodajské činnosti v určitém teritoriu nebo linii činnosti, pak většina seriózních názorů se musí skutečně věcně zabývat myšlenkami o vyvážené a vzájemně se podporující roli obou zpravodajských součástí.

Bylo by zbytečné hovořit o tom, který systém organizace zpravodajské komunity je nejvhodnější k dosažení nejvyšší možné efektivity systému, jaké vnitřní uspořádání bude vytvářet nejméně vhodné prostředí pro vznik a existenci animozit mezi jednotlivými prvky systému, protože je historickou zkušeností, že v takovém případě vzájemná rivalita mezi jednotlivými službami zpravodajské komunity, ba dokonce mezi jednotlivými organizačními součástmi jedné služby, přeroste míru zdravé soutěživosti a změní se v neefektivní soupeření.

Na druhé straně považuji za vhodné poukázat na podmínky, ve kterých působily zpravodajské služby dvou hlavních soupeřících bloků před rokem 1990, a současně na rozdíly při srovnání s podmínkami dnešního světa. Pouze na základě znalosti mezinárodněbezpečnostního stavu, ve kterém zpravodajské služby působí, lze seriózně debatovat o aktuální a budoucí roli a povaze činnosti zpravodajských služeb. A taková diskuze může dát základ i debatě o poměru mezi ofenzivní a defenzivní částí jakékoli služby nebo zpravodajské komunity jako celku.

Charakter obranného zpravodajství v rozhodujících historických etapách po roce 1945

Období studené války

Současná struktura zpravodajské komunity, a to bez ohledu na její organizační uspořádání a působnost její jednotlivých součástí, je stále ještě odrazem geopolitických podmínek

a od nich se odvíjejících bezpečnostních hrozeb a rizik existujících v období tzv. studené války, tedy v období po rozpadu protihitlerovské koalice do rozpadu sovětského bloku.

Pro celé období studené války byla charakteristická politika hrozeb, stupňovaného zbrojení, ekonomického nátlaku, rozvratné činnosti a psychologická válka. Nejostřeji probíhala studená válka v Evropě a USA v období korejské války v letech 1950-53. Jejím postupné oslabení nastalo s novým politickým kurzem, který v SSSR prosazoval N. S. Chruščov a v USA J. F. Kennedy. Období uvolnění a odzbrojování kulminovalo v roce 1975 Konferencí o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, avšak sovětská agrese v Afghánistánu v roce 1979 opět prudce zhoršila mezinárodní vztahy a následující období proto bývá nazýváno „druhou studenou válkou“.

Období studené války bylo pro oblast zpravodajské činnosti charakteristické bipolárním vnímáním světa rozděleného do dvou hlavních soupeřících vojensko-politických bloků, přičemž každému z nich dominovala tehdejší supervelmoc, v případě NATO jí byly USA, v případě Varšavské smlouvy SSSR. Zpravodajské aktivity strategického významu byly formulovány zájmy těchto uskupení, přičemž i zpravodajským aktivitám dominoval potenciál obou zmíněných hegemonů jednotlivých bloků.

Vojensko-politickou strategií obou bloků byla „politika zastrašování“, jejíž podstatou bylo vytvoření tak rozsáhlé a kvalitní útočné síly, aby odradila potenciálního útočníka od jeho úmyslu. Nejvýznamnějším faktorem tehdejší stability byla rovnováha sil znamenající vyváženost mocenského postavení soupeřících subjektů. Sledována byla především rovnováha jaderných sil supervelmocí v 50. až 80. letech minulého století.

Cílem zpravodajské činnosti bylo získat natolik kvalitní informace, které by umožnily dostatečně poznat vojenské možnosti potenciálního protivníka. Tomuto zájmu též odpovídaly struktury jednotlivých součástí zpravodajských komunit obou stran. Důraz byl kladen především na rozvědnou činnost, která jediná mohla zajistit dostatečné informační zázemí nezbytné pro přijímání rozhodnutí a zaujímání stanovisek politických reprezentantů na obou stranách. Samozřejmým zájmem zpravodajských služeb byly i ostatní faktory přímo ovlivňující vojenské možnosti, jako např. vnitropolitická stabilita, makroekonomické faktory (surovinové zdroje, výrobní a zpracovatelská základna, dopravní a telekomunikační infrastruktura apod.) a vědecko-výzkumný potenciál.

Jestliže složky ofenzivního zpravodajství měly za úkol informace z výše naznačených oblastí získávat, pak úkolem obranného zpravodajství byla realizace opatření vedoucích k zabránění činnosti rozvědek protivníka v oblastech chráněných zájmů.

Státobezpečnostní systém členských zemí Varšavské smlouvy byl vybudován po vzoru Sovětského svazu, což představovalo propojení tradičních kontrarozvědných složek se složkami bezpečnostními. Kontrarozvědky disponovaly represivními pravomocemi a celý vnitrobezpečnostní celek byl vysoce efektivním článkem státní správy těchto totalitních států. **Klasická kontrarozvědná činnost byla zneužívána pro potlačování politické opozice uvnitř států sovětského bloku, jejíž zájmy měly jen málo společného s reálnými ohroženími**, proti nimž mělo být obranné zpravodajství činné. Tímto docházelo k přirozenému společenskému snížení kredibility kontrarozvědných složek.

Mezinárodněbezpečnostní situace období studené války se vyznačovala relativní stabilitou s definovanými hrozbami a riziky a činnost obranného zpravodajství mohla být v jeho tradičních oblastech cíleně zaměřována a dlouhodobě efektivní. Protivníci obou stran byli zjevně deklarováni, byly známy formy a metody jejich práce a přes veškerou tvrdost zpravodajských opatření té doby byly dodržovány jisté principy korektnosti (kupř. výměna zatčených špiónů).

Období po rozpadu sovětského bloku

Po rozpadu sovětského bloku a následném rozpuštění Varšavské smlouvy paradoxně nedošlo ke stabilizaci situace, naopak tuto lze čistě ze zpravodajského hlediska spatřovat v předchozím období studené války, jakkoli z hlediska mezinárodněpolitického se situace od roku 1990 především ve střední a východní Evropě začala posouvat k respektování demokratických svobod a vzniku komplexu států vstoupivších v menší či větší míře do etapy vyvazování se z politických, ekonomických, vojenských, ale i bezpečnostních závislostí na SSSR.

Bezpečnostní systém minulých totalitních států střední a východní Evropy dokázal zabránit šíření některých negativních vlivů, které se s demokratizací zemí bývalého sovětského bloku nevyhnuly ani jim.

Masivním způsobem došlo k růstu organizovaného zločinu a rostoucímu vlivu jeho struktur na život společnosti, včetně prorůstání do státní správy. Součástí se stala nejen narkotika, prostituce, nelegální transfer osob a jiné tradiční formy zájmu zločineckých syndikátů, ale i globálně nebezpečné nelegální činnosti, zejména obchod s vojenským materiálem a proliferace technologií umožňující dostupnost zbraní hromadného ničení nebo jejich komponentů k státům nekontrolovaným skupinám. Tato rizika byla charakteristická především pro státy bývalého Sovětského svazu, kde špatná sociální a ekonomická situace, absence loajality ke státu a korupce v represivních složkách vytvářely podmínky pro černý trh s těmito materiály.

Tradiční role zpravodajských složek byla v tomto období zpochybněna, ale nebyla formulována nová zaměření jejich činnosti. Bylo evidentní, že nová rizika budou vyžadovat nové přístupy, přizpůsobení struktur, forem a metod činnosti a rozšíření mezinárodní spolupráce. Zpravodajské komunity na počátku 90. let minulého století se muselo jevit jako velmi nereálné a nerozumné spolupracovat s bývalými protivníky, kteří jimi byli více než půl století.

Na jedné straně docházelo ke vzniku spolupráce mezi západními zpravodajskými a bezpečnostními službami, na druhé straně mnohdy tytéž služby vyvíjely zpravodajskou činnost proti svým protějškům nově formulované spolupráce. Realita nezbytnosti spojit úsilí proti novým nebezpečným fenoménům narážela na nedůvěru a předpojatost danou zkušenostmi uplynulých desetiletí. A v mnoha směrech naprosto oprávněně. Státy bývalého sovětského bloku nepředstavovaly ostrovy politické, ekonomické a bezpečnostní stability a jejich zpravodajské komunity byly přirozeným odrazem celospolečenských trendů. Navíc ve většině pracovali bývalí příslušníci totalitních státobezpečnostních složek, ke kterým západní zpravodajci neměli důvěru.

Zřejmě nejvýznamnější příčinou přetrvávající nedůvěry mezi západními a „novými evropskými“ zpravodajskými komunitami byla zahraničněpolitická doktrína rozšíření NATO. Touto cítilo zejména Rusko narušení oblasti svých národních zájmů a maximalizovalo své zpravodajské úsilí v tomto směru. To pochopitelně zvýšilo nedůvěru a zpravodajská činnost byla opět zaměřena proti „tradičním protivníkům“ s výjimkou bývalých sovětských satelitů ve střední Evropě. A jelikož personální ani hmotné možnosti zpravodajských komunit nejsou neomezené, docházelo k tříštění sil a prostředků mezi činností proti tradičním protivníkům a tolik potřebnou činností proti novým nebezpečným hrozbám.

Pro Českou republiku lze uvedené období po roce 1990 pomyslně rozdělit do dvou částí. Bezprostředně po zrušení Varšavské smlouvy se Česká republika (nejprve ještě jako součást Československa) ocitla v poměrně nejisté situaci. Vzhledem ke svým omezeným zdrojovým možnostem bylo jen velmi nepravděpodobné, že by byla reálně schopna zajistit svou bezpeč-

nost vlastními silami a prostředky, ačkoli z počátku se tendence neutrality silně objevovaly i u některých nejvyšších státních představitelů. Ideové tíhnutí k hodnotám tradičních demokracií ještě nepředstavovalo žádnou jistotu bezpečnosti zejména v období, které přinášelo nová rizika plynoucí z rozpadu Sovětského svazu. Situace se začala postupně měnit po deklaraci zájmu České republiky o vstup na NATO a v rámci přístupového procesu. V jeho průběhu se i česká zpravodajská komunita počala svými zájmy začleňovat mezi zpravodajské služby členských států NATO. Po vstupu do NATO jsme se stali členy prověřeného systému kolektivní obrany, včetně přístupu k zásadním zpravodajským informacím.

Jako členská země NATO již ČR nemusí zabezpečovat vlastními silami a prostředky zpravodajské informace strategického charakteru, jelikož jejich shromažďování a vyhodnocování je předmětem zájmu aliančního uskupení disponujícího širšími, zejména zdrojovými možnostmi. Z těchto důvodů měly být rozšířeny aktivity obranného zpravodajství, jehož působnost na území ČR je nezastupitelná žádnou alianční či spojeneckou službou a naopak je očekáváno, že kontrarozvědka bude zabezpečována autonomně, ale o to více efektivně.

Předěly ve vnímání bezpečnostních hrozeb

Mezníkem zásadního významu byly bezpochyby útoky islamistických teroristů 11. září 2001 na objekty v USA.

I před těmito útoky existoval terorismus, jeho projevy pravidelně znali na Blízkém východě, v severním Irsku, Itálii, Německu, Španělsku, jižní Americe, Čečensku, jihovýchodní Asii a jinde; nikdy a nikde však neudeřili teroristé takovou zničující silou a v takovém smrtícím rozsahu. I před 11. zářím zpravodajské a bezpečnostní služby monitorovaly teroristické organizace a aktivity, problematice se věnovaly pochopitelně především ty služby, jejichž vlády se potýkaly s terorismem doma a nebylo nevyhnutelné spojuvat úsilí zpravodajských a bezpečnostních složek v mezinárodním měřítku k dlouhodobé cílené spolupráci mimo ojedinělá témata či akce.

Po předmětných útocích se činnost zpravodajské komunity USA soustředila nejen na přípravu odvetných opatření vedoucích k realizaci operace v Afghánistánu a v rámci globálního boje proti terorismu operace v Iráku, ale zejména k prevenci dalších útoků na území samotných Spojených států.

Do protiteroristických operací se po bok Spojených států postavila řada zemí včetně České republiky. Všechny zásadní akce a opatření však byla více méně realizována mimo evropský kontinent, jehož země se neobávaly bezprostředního devastujícího zájmu islamistických teroristů, přičemž názorů podporujících evropský „pocit bezpečí“ byla celá řada, včetně toho nejvíce na odiv stavěného, že kupř. Česká republika je spíše zemí, která je pro teroristy zázemím. Takové tvrzení, jež může být pro českou veřejnost uklidňující tím, že se vlastně nemusí ničeho obávat, protože teroristé v Česku vlastně relaxují a nic aktivního nečiní, mi připadá jako špatný vtip.

Za opravdový zlom v poměrování hrozeb a rizik útoky islamistických teroristů pro Evropu považují situaci 11. března 2004 v Madridu. Je zcela bezpředmětné brát za bernou minci různé analýzy a tvrzení politologů a expertů hodnotících důvody, proč k útokům došlo právě ve španělském hlavním městě, pokud tyto rozborů a komentáře povedou opět k závěrům, že vlastně ostatní země se mohou cítit bezpečné, jelikož Španělsko se stalo útokem z těchto a těchto důvodů a v jiných zemích takové podmínky inspirující teroristy nejsou. Jsem skept-

tický k možnostem poznání motivů, které vedou islamistické teroristy k výběru míst útoků. Tyto mohou být vybírány lídry jednotlivých teroristických buněk velmi subjektivně a mohou vycházet z nejrůznějších a pro Evropana mnohdy iracionálních pohnutek.

Není na tomto místě vhodné dále rozebírat situaci po útocích 11. září, o tom byly napsány stohy papíru. Je však nezbytné poukázat na to, že madridské útoky představují novou dimenzi pro evropskou bezpečnost, a tudíž není pro ni jiné alternativy, než realizaci veškerých protiteroristických opatření povýšit na absolutní prioritu. Že se jedná o téma i navýsost politické ukazují výsledky březnových španělských parlamentních voleb, které byly teroristickými útoky jednoznačně ovlivněny (nikoli jejich regulérnost). O to větší riziko teroristé představují pro budoucnost. Zkušenost, že masovým terorem se dají ovlivňovat názory celých národů, mohou vést ke snahám teroristů o podkopávání samotných principů euroatlantických demokracií, Českou republiku nevyjímaje.

Nová dimenze úkolů pro obranné zpravodajství

Na straně druhé se z hlediska vojenských hrozeb Česká republika nachází v příznivém bezpečnostním prostředí, přičemž tato situace je dána bezprecedentně dobrými vztahy se sousedními zeměmi, členstvím v NATO a EU. Ve střednědobém časovém horizontu by v Evropě nemělo dojít k ozbrojenému konfliktu, který by nebylo možno s dostatečným předstihem identifikovat a následně přijmout odpovídající opatření reagující na vnější napadení ČR nebo jiných členských států NATO.

Vezmeme-li v úvahu vše výše uvedené, je evidentní, že stěžejní zpravodajská činnost by se měla zaměřit na aktivní boj proti islamistickému terorismu, jehož projev formou destruktivní teroristické akce nelze po madridských událostech rozhodně vyloučit ani na území ČR.

Jednou z částí opatření jsou ta, která jsou přijímána bezpečnostními složkami, a která slouží jako ztížení provedení vlastních teroristických akcí (střežení zájmových objektů, záta-rasy, kontrola osob, vozidel, zásilek apod.).

Další částí preventivních opatření jsou ta, která mají za cíl infiltraci teroristických skupin a subjektů, které mají na teroristické síti jakékoli napojení. A to je úkol pro zpravodajské služby realizující obranné zpravodajství.

Úkol zřejmý, nikoli však jednoduchý a ani ne standardní, vezmeme-li v úvahu, co by realizace zpravodajských preventivních opatření představovala.

Je potřebné zohlednit zvláštní aspekty charakteristické pro organizaci a činnost islamistických teroristických uskupení. Zde se zejména jedná o zvlášť uzavřený charakter těchto skupin, mnohdy postavený na principu rodové příslušnosti či jiného limitujícího pravidla, kupř. úzce omezená teritoriální sounáležitost, osobní doporučení apod. Skupiny dodržují striktní zásady konspirace osobních i neosobních styků, disponují vlastními „zpravodajskými“ orgány, značnými finančními obnosy a motivací, která minimalizuje vytvoření uspokojivých podmínek pro získání informačních zdrojů uvnitř takových komunit. Při tom všem využívají (v daném případě zneužívají) všech demokratických vymožeností západní civilizace.

Je evidentní, že toto již není protivník s typickými standardy vytvářeními v temném světě „pláště a dýky“ po staletí. Je to protivník zcela nový, a tudíž i činnost proti němu musí opustit zaběhnuté zvyky zpravodajské práce.

V případě České republiky považují za vhodné omezit ofenzivní zpravodajství realizované vlastními silami a prostředky na nezbytné minimum a **důraz v oblasti získávání zpravodaj-**

ských informací majících původ v zahraničí položit na efektivní mezinárodní spolupráci.

Na rozdíl od ČR disponují tradiční členové NATO výrazně většími zdrojovými možnostmi umožňujícími provádět operace ofenzivního zpravodajství stále sofistikovanějšími technickými prostředky a v oblasti agenturního zpravodajství z lidských zdrojů vytvářet lukrativnější motivační pobídky pro potenciální zdroje.

To by umožňovalo materiálně a lidsky posílit složky obranného zpravodajství, v jejichž působnostech je vedení zpravodajské činnosti vůči aktivitám namířeným proti bezpečnosti republiky a odehrávají se na jejím území, což je případ teroristických útoků. Pokud přípravné fáze teroristických operací budou probíhat v cizině a tamní kontrarozvědce se podaří příznaky takové činnosti podchytit, bude přistoupeno k mezinárodní operaci kontrarozvědek zúčastněných států.

Součinnost kontrarozvědek ostatních států též musí být základem pro důslednou analýzu hrozeb a rizik jak z perspektivního, tak aktuálního hlediska. Tato se poté může stát základem pro stanovení priorit činnosti, pro niž je potřebné zpravodajce odborně připravit. Vzhledem k mechanismu kontrarozvědné práce je dlouhodobý zámysl činnosti velmi významný, jelikož priority není možno měnit náhle a často, přinejmenším již z důvodu nutnosti přípravy personálu na specifické zaměření, které je základem pro dosahování uspokojivých výsledků.

Neméně významným faktorem je zapojení veřejnosti do opatření vedoucích k bezpečnosti vlastního území. Zde vstupuje do hry jistá diskreditace zpravodajské komunity v České republice. Na rozdíl od vyspělých demokracií se u nás zpravodajské služby netěší nejlepší veřejné pověsti. Je to dáno jednak jejich rolí před rokem 1990 jak naznačeno výše, ale i celou řadou skandálů, jež zpravodajskou komunitu provázejí po celých 14 let, které tato měla na svou konsolidaci.

Je sice pravdou, že mnoho skandálů bylo vyvoláno zbytečně nebo dokonce neoprávněně, přesto však měly vždy negativní důsledek na kredit služeb u české veřejnosti. Samozřejmě, že i v jiných zemích se podobné věci stávají, je však rozhodující, nakolik je společnost stabilní a vyzrálá, aby byla schopna absorbovat obdobné záležitosti jako jakýkoli jiný moment v řízení a fungování státní správy.

Bez spolupráce s veřejností je totiž nemožné zbytečně neopomíjet příznaky nasvědčující jevům, které by měly být v centru pozornosti státobezpečnostních orgánů disponujících dostatečnými možnostmi k jejich vyhodnocení.

Zpravodajská komunita ve snaze o budování důvěry u veřejnosti se nevyhne osvětě. Není potřebné se odvolávat na utajení, zpravodajci by měli velmi dobře vědět, co mohou zveřejnit a co již nikoli. Všechno tajemné a zbytečně (!) uzavřené vyvolává i pocit strachu, temnoty a nebezpečí. Veřejnost musí svým zpravodajským službám důvěřovat a považovat je za součást státní správy, která se od jiných liší jen jistými specifiky činnosti.

Závěr

Cílem příspěvku nebylo, aby se stal součástí diskuze vedené na nejrůznějších fórech o nebezpečí terorismu, o struktuře české zpravodajské komunity a jejich nejvhodnějších podobách, o úspěších a výpadcích zpravodajství, ani o adekvátnosti bezpečnostních opatření takzvaně omezujících demokratické svobody apod. K takovým diskuzím se jistě najdou jiná fóra, bez ohledu na to, zda pro pragmatická řešení vhodná či nikoli.

Chtěl jsem stručně popsat geopolitické a bezpečnostní podmínky, které vytvářely rámec pro činnost obranného zpravodajství po druhé světové válce do kolapsu sovětského bloku, poukázat na základní charakter změn těchto podmínek po rozpadu bipolárního světa, a především na zcela nové skutečnosti ovlivňující globální bezpečnostní prostředí po útocích islamistických teroristů na cíle v USA v roce 2001 a ve španělském Madridu v březnu 2004. Současná situace předurčuje do budoucna výrazně významnější roli právě obrannému zpravodajství, jehož posílení na úkor ofenzivních zpravodajských aktivit bude pro zdrojově omezenou Českou republiku nezbytné k zefektivnění preventivní činnosti proti potenciálním hrozbám a rizikům.

Zároveň není možné generálně konstatovat, že obranné zpravodajství je tou součástí, která v budoucnu musí ve všech teritoriích a směrech zpravodajské činnosti převládat nad ofenzivní částí. To bude vždy záležet především na vyhodnocení hrozeb a rizik pro ten či onen stát, a především na jeho zdrojových možnostech. Je tudíž zřejmé, že kupř. Spojené státy, které v podstatě celý svět považují za oblast svých „národních zájmů“ budou k tomuto problému přistupovat rozdílně např. od naší republiky. Stejně odlišný přístup lze očekávat od Ruska a jiných zemí, které se sice svými reálnými možnostmi nemohou srovnávat s USA, ale jejichž ambice vyžadují, aby k zabezpečování zpravodajských informací ve prospěch národních zájmů přistupovaly komplexněji.

Článek má poukázat především na podmínky České republiky, v rámci jejichž zdrojových možností je zcela nezbytné velmi kvalifikovaně a bez emocí přistupovat k činění závěrů na předestřené téma.

Literatura:

KUTĚJ, L. Vzrůstající význam obranného zpravodajství ve změnách geopolitických a bezpečnostních podmínkách. In *Sborník 2. mezinárodní konference „Krizový management“*, Brno: Vojenská akademie, 2004. s. 257-263.

ŽALOUDEK, K. *Encyklopedie politiky*. Praha: Vydavatelství Libri v Praze 5, 1996. 512 s. ISBN 80-85983-11-7.

„Koncepte výstavby profesionální Armády České republiky a mobilizace ozbrojených sil České republiky přepracovaná na změněný zdrojový rámec.“ *A Report* č. 24/2003, Praha: AVIS, 2003. s. 3-40.

Je třeba připomenout, že složité bezpečnostní prostředí nás v průběhu roku může kdykoliv vystavit do krizových a nenadálých situací. Do situací, které nelze předem přesně naplánovat, a armáda v rámci systému společných sil rychlé reakce na ně musí být připravena reagovat na základě aktuálních politických a politicko-vojenských rozhodnutí. Musíme být připraveni pružně přizpůsobit svoji činnost potřebám obrany společných hodnot, kdekoliv to bude potřeba, a to bez nějakého dlouhého varovného času.

**Z vystoupení ministra obrany Karla Kühnla
na velitelském shromáždění 2. 11. 2004**